

“Transboundary” succession: adaptation of the Ukrainian legislation to the requirements of the EU

«Транскордонне» спадкування:
адаптація законодавства України до вимог ЄС

Oleksandr Alimenko

Key words:

“transboundary” succession, legislation of the EU, harmonization, rules in conflict of law, European certificate of succession.

Ключевые слова:

«транскордонне» спадкування, законодавство ЄС, гармонізація, колізійні прив'язки, європейське свідоцтво про спадкування.

В останні роки прослідковується тенденція до зростання темпів трудової міграції серед українців до країн Європейського Союзу (далі – ЄС). Наприклад, відповідно до даних ресурсу Європейської статистичної організації (Eurostat) Європейської комісії у 2013 уперше оформили дозвіл на перебування в країнах ЄС 236 тис. українців, у 2015 – 493 тис., а протягом 2016 – 589 тис., у 2017 – уже 1 303 000 українців¹.

Якщо раніше перебування у країнах ЄС було здебільшого короткостроковим, то сьогодні збільшуються випадки довгострокового перебування співвітчизників закордоном. Така ситуація зумовлюється більш високим рівнем заробітної плати, прозорістю системи оподаткування та існуванням належного соціального захисту для населення у ЄС. Як наслідок, зростання матеріального рівня українців призводить до придбання ними рухомого та нерухомого майна в країнах ЄС, яке в майбутньому, очевидно, стане об'єктом «транскордонного» спадкування. До того ж у більшості країн ЄС придбання нерухомості надає підстави для отримання дозволу на проживання або набуття громадянства цієї держави.

У зв'язку із зазначеним особливою актуальності набуває дослідження нормативно-правових актів, що регулюють відносини спадкування на території Європейського співтовариства, зокрема Регламенту ЄС № 650/2012 «Про компетенцію, застосовуване право, визнання і виконання рішень, прийняття і виконання автентичних документів із питань спадкування, а також про створення Європейського свідоцтва про спадкування» (далі – Регламент), прийнятого 4 липня 2012 р.

Зважаючи на існуючу класифікацію джерел права ЄС, регламенти треба зараховувати до джерел вторинного права. Відповідно до ст. 249 Договору про заснування Європейської спільноти (далі – Договір)² регламент – це акт прямої дії, що є обов'язковим до застосування у всіх своїх елементах в усіх країнах-учасниках ЄС. При цьому прямий характер дії означає, зокрема, що положення регламенту безпосередньо підлягають застосуванню в будь-якій державі-члені³. Обов'язковість у всіх своїх елементах передбачає, що регламент має створювати такі самі права та обов'язки на підставі того ж тексту й стосовно всіх суб'єктів права. Загальне застосування означає, що дія регламенту поширюється не на конкретизовану й необмежену кількість ситуацій та адресатів⁴. Навіть більше, регламент використовується для уніфікації законодавства ЄС.

Варто зауважити, що в Україні регламент ЄС не визнається джерелом права, а спеціальний механізм його імплементації поки що законодавчо не передбачений. У свою чергу, аналіз Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого боку (далі – Угода про асоціацію), дає змогу виявити ряд зобов'язань України перед європейськими партнерами, зокрема щодо імплементації низки регламентів ЄС, однак у

¹ Дані офіційного сайту Європейської статистичної організації (Eurostat) Європейської комісії. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat>.

² Договір про заснування Європейської спільноти від 25 березня 1957 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_017.

³ Хартли Т.К. Основы права Европейского сообщества / Пер. с англ. М.: Закон и право, ЮНИТИ. 1998. 703 с.

⁴ Полякова А.О. Порівняльна характеристика правових актів Європейського Союзу вторинного характеру. Фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». 2017. № 2. С. 23–25.

сферах, які не пов'язані зі спадковими відносинами. Окрім зазначеного, законодавство ЄС є динамічною категорією. Тому для України не передбачено механізму імплементації найновіших редакцій документів і залучення її до дискусій щодо найактуальніших питань у тій чи іншій сфері.

Попри це, зважаючи на невідповідність українського законодавства розвитку правовідносин, зокрема у сфері «транскордонного» спадкування, існує необхідність у створенні механізмів і запровадженні Регламенту загалом або імплементації його окремих положень до законодавства України. Наприклад, більшість експертів і науковців підтримують позицію не фрагментарного реформування, а системних видозмін. Серед можливих механізмів імплементації законодавства ЄС, зокрема регламентів, пропонується таке:

- наближення законодавства шляхом прийняття актів Кабінету Міністрів України (розпоряджень або постанов) щодо необхідних питань;
- розроблення та схвалення комплексного законопроекту щодо імплементації нормативно-правових актів ЄС, у якому визначатиметься спеціальна процедура їх запровадження⁵.

На наш погляд, ще одним способом гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС є процедура внесення змін до вже прийнятих нормативно-правових актів у сферах, що потребують актуалізації в умовах сьогодення. Унаслідок цього Україна зможе зробити необхідне вдосконалення внутрішнього законодавчого регулювання відповідно до вимог ЄС та приблизити задекларовані прагнення вступу до ЄС як повноправний учасник.

На підставі вищевикладеного вважаємо за потрібне перейти до характеристики основних положень Регламенту. Перш за все, треба зазначити, що сфера дії Регламенту розповсюджується на всі країни ЄС. Однак із вказаного правила щодо застосування Регламенту існують винятки, зокрема щодо Данії, Великобританії та Ірландії. Це зумовлено їхнім особливим статусом у ЄС. Зважаючи на це, Регламент як інструмент уніфікації законодавства не має універсального характеру.

Цікаво, що вказане правило не є абсолютним через існування положень ст. 20 Регламенту, відповідно до яких під час «транскордонного» спадкування може застосовуватися законодавство іншої країни, що не входить до складу ЄС⁶. Це можливо лише у разі прямої відсилки Регламенту до компетентного законодавства такої держави.

Сфера дії Регламенту охоплює лише питання спадкування майна померлих осіб, не врегульовуючи адміністративні питання, питання щодо отримання доходу, сплати податків і митних платежів. До того ж, як слушно зазначає французький науковець Н. Морун, у Регламенті не вирішується питання оподаткування «транскордонної» спадщини більшою мірою у зв'язку з відсутністю загальноприйнятих домовленостей між країнами-учасницями ЄС щодо вказаного питання⁷. Це, у свою чергу, призводить до невизначеності у розрахунках розмірів податкових платежів і складнощів у визначенні компетентних органів-отримувачів.

Відповідно до положень Регламенту сфера його дії розповсюджується на все майно померлої особи, незалежно від виду (рухоме чи нерухоме майно) активів та їх місцеперебування (в іншій державі-члені ЄС чи третій країні).

Окрім зазначеного, прийняття Регламенту призвело до зміни колізійних прив'язок, що по-різному застосовувалися у країнах ЄС. Класично існує два типи колізійних норм: «германський варіант» і «романський варіант»⁸. Відповідно до першого, щодо спадкування нерухомого майна застосовується прив'язка *lex rei sitae* (закон місця розташування речі) та до рухомого майна – прив'язка *lex domicilii* (закон місця проживання особи – останнє місце проживання спадкодавця). Згідно із другим варіантом, щодо спадкування майна (незалежно від виду) застосовується правило особистого закону спадкодавця.

⁵ Гнидюк Н.А., Павлюк С.М. Наближення законодавства України до права ЄС відповідно до угоди про асоціацію: між правовими зобов'язаннями та аналізом політики? 2016. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29067.pdf>.

⁶ Regulation (EU) № 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. Official Journal of the European Union L 201. 2012.

⁷ Морун Н. Международное наследование во Франции и России: содержание и влияние Регламента ЕС 650/2012 Нотариус. 2013. № 6. С. 38–47.

⁸ Barreda N.C. Reflexiones sobre los regímenes especiales en derecho internacional privado sucesorio según el Reglamento europeo 650/2012 de 4 de julio de 2012. Cuadernos de derecho transnacional. Madrid, 2014. Vol. 6. N 1. P. 121–146.

У свою чергу, Регламент закріплює такі колізійні прив'язки. Основна колізійна прив'язка сформульована у п.1 ст. 21 Регламенту з аналогічною назвою, відповідно до якого визначено таке: «Крім випадків, коли Регламентом встановлюється інше, правом, що застосовується до всієї спадкової маси, є право держави, у якій спадкодавець мав постійне місце проживання на момент смерті». На наш погляд, зазначене положення нормативно-правового акта є досить прогресивним і запобігає «роздрібненню» спадкування майна залежно від виду (йдеться про спадкування нерухомих речей за їх місцеперебуванням за законодавством однієї країни, а рухомих речей – за законодавством іншої).

Необхідно зауважити, що в окремих випадках визначення постійного місця проживання померлого може бути досить складним процесом. Для кращого розуміння визначену ситуацію потрібно проілюструвати через реальний практичний випадок. Наприклад, громадянин Республіки Польща (спадкодавець) переїхав на тимчасове проживання до Чеської Республіки для здійснення трудової функції з професійних та економічних міркувань. Для виконання роботи спадкодавець часто й надовго затримувався на території Чеської Республіки, однак не з меншою інтенсивністю відвідував Республіку Польща для підтримки зв'язків із власною сім'єю. Фактично у вказаній ситуації, спадкодавець підтримував більш тісні та стабільні зв'язки із країною свого походження. Примітно, що у Регламенті запропоновано шлях вирішення цього проблемного випадку. Це передбачено п. 2 ст. 21 Регламенту, відповідно до якого встановлено таке: «У виняткових випадках, якщо із загальних обставин справи можливо визначити, що в момент смерті спадкодавець мав більш тісний зв'язок з іншою державою, ніж з державою, право якої повинно застосовуватися відповідно до п. 1 ст. 21 Регламенту, процедура спадкування регламентується правом цієї іншої країни». До того ж відповідно до положень Регламенту вказаний пункт повинен застосовуватися лише у виняткових випадках, коли існують сумніви щодо визначення постійного місця проживання спадкодавця в одній із країн.

Альтернативною колізійною прив'язкою є вибір особою (майбутнім спадкодавцем) права, відповідно до якого здійснюватиметься спадкування всіх його активів. Відповідно до ст. 22 Регламенту таким правом може бути визначено право країни, громадянином якої є відповідна особа. Особам, які володіють громадянством декількох країн одночасно, Регламентом передбачається можливість вибору права будь-якого з них. Попри зазначене, ст. 30 Регламенту встановлює виняток щодо окремих видів майна, у разі міжнародного спадкування яких може (у разі існування відповідної норми в законодавстві країни-учасниці) застосовуватися колізійна прив'язка *lex rei sitae*. Це, наприклад, може стосуватися спадкування майна сімейних сільськогосподарських підприємств і спільного нерухомого майна подружжя.

Серед характерних особливостей Регламенту треба виділити запровадження єдиного Європейського свідоцтва про спадкування (далі – Свідоцтво). Відповідно до положень Регламенту, задля уникнення порушень принципу субсидіарності Свідоцтво не може замінювати внутрішні документи, які існують в країні-учасниці, для аналогічних цілей. Свідоцтво вводиться для підтвердження статусу спадкоємців щодо майна в іншій країні-учасниці, визначення спадкового майна, його частини та полегшення оформлення права власності на спадкове майно у країні, де відбувається відповідна реєстрація. Для уникнення дублювання документів компетентні реєстраційні органи зобов'язані приймати Свідоцтва, видані в іншій країні-учасниці. Ба більше, Свідоцтво, відповідно до положень Регламенту, являє собою дійсний документ, що є підставою для здійснення запису щодо спадкування конкретного майна у відповідному реєстрі.

Коротко окресливши колізійні прив'язки та особливості Регламенту, вважаємо за необхідне здійснити аналіз українського законодавства щодо «транскордонного» спадкування. Перш за все, зазначене питання в Україні визначається Законом України «Про міжнародне приватне право» (далі – ЗУ «Про МПП»), зокрема Розділом X «Колізійні норми щодо спадкування». Відповідно до ст. 70 вказаного нормативно-правового акта, спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. У свою чергу, ст. 71 ЗУ «Про МПП» встановлює виключені, згідно з яким спадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якої перебуває це майно, а майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, – правом України⁹.

По-друге, особливості «транскордонного» спадкування конкретизуються в окремо визначених договорах (угодах) із країнами-партнерами про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах. Серед проаналізованих нормативно-правових актів треба виокремити дві групи, у яких між собою колізійні прив'язки збігаються:

⁹ Закон України «Про міжнародне приватне право». 23 червня 2005 р. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.

успадкування рухомого майна регулюється законодавством договірної сторони, громадянином якої був спадкодавець на час смерті (положення відповідного Договору між Україною та Чеською Республікою¹⁰ та Договору між Україною та Республіка Польща¹¹);

успадкування рухомого майна регулюється законодавством Договірної Сторони, на території якої спадкодавець мав останнє постійне місце проживання (положення відповідного Договору між Україною та Латвійською Республікою¹², Договору між Україною та Литовською Республікою¹³, Угодою між Україною та Республікою Кіпр¹⁴).

Колізійні прив'язки у всіх зазначених договорах (угодах) щодо спадкування нерухомого майна є аналогічними та регулюються законодавством Договірної Сторони, на території якої перебуває майно.

Тож колізійні прив'язки у вищевикладених договорах (угодах) та їх визначення у ЗУ «Про МПП» повністю узгоджуються між собою. Однак стосовно спадкування актуалізованих норм європейського права щодо «транскордонного» спадкування, які викладено в Регламенті, положення українського законодавства потребують змін або доповнень.

Ігнорування зазначеного може призвести до негативних наслідків, зокрема виникнення ситуацій підсудності справи судам декількох країн, кожна з яких має на це компетенцію. Наприклад, громадянин Республіки Польща за час свого перебування в Україні придбав нерухоме майно, при цьому місце постійного проживання першого було незмінним (територія Республіки Польща). Після смерті вказаного спадкодавця відповідно до чинного законодавства виникне конфлікт країн щодо компетенції. Наприклад, згідно з положенням Регламенту до майна спадкодавця в Україні буде застосовано польське законодавство (через його постійне місце проживання на території Республіки Польща), у свою чергу, відповідно до положень ЗУ «Про МПП» та Договору між Україною та Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини в цивільних і кримінальних справах, до успадкування нерухомого майна в Україні застосовуватиметься законодавство останньої.

Отже, для уникнення окреслених ситуацій, безумовно, необхідна гармонізація законодавства України з європейським відповідником, однак її проведення треба виконувати системно та всеохоплююче. На наш погляд, найбільш сприятливим способом для цього є, по-перше, узгодження на державному рівні переліку необхідних актів ЄС, що потребують гармонізації із законодавством України, по-друге, визначення спеціального механізму такої гармонізації задля превенції фрагментарних законодавчих змін у необхідних питаннях.

Приведення українського законодавства щодо «транскордонного» спадкування у відповідність згідно з вимогами Регламенту, дасть можливість у майбутньому якомога безболісніше перейти до стандартів ЄС в цій сфері. При цьому зміни такого роду повинні бути ґрунтовно проаналізовані та оцінені щодо ризиків для безпеки держави й лише після цього впроваджені на практиці.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню «транскордонного» спадкування згідно з Регламентом ЄС № 650/2012 від 4 липня 2012 р. Автором здійснено аналіз колізійних прив'язок щодо визначення законодавства країни, відповідно до якого успадковуватиметься майно спадкодавця. Автором запропоновано шляхи гармонізації українського законодавства щодо спадкування з іноземним елементом із законодавством ЄС.

¹⁰ Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах. URL http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/203_018.

¹¹ Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_174.

¹² Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних, трудових і кримінальних справах від 23 травня 1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/428_627.

¹³ Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 7 липня 1993 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/440_002.

¹⁴ Угода між Україною та Республікою Кіпр про правову допомогу в цивільних справах від 6 вересня 2004 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/196_008.

Summary

The article is devoted to the research of “transboundary” succession in accordance with Regulation No. 650/2012 of 04/07/2012. The author analyzes rules in conflict of law concerning the definition of the legislation of the country in accordance with which the property of the testator will be inherited. The author proposes ways to harmonize Ukrainian legislation on succession with a foreign element with EU law.

Використана література:

1. Дані офіційного сайту Європейської статистичної організації (Eurostat) Європейської комісії. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
2. Договір про заснування Європейської Спільноти від 25 березня 1957 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_017.
3. Хартли Т.К. Основы права Европейского сообщества / Пер. с англ. М.: Закон и право, ЮНИТИ. 1998. 703 с.
4. Полякова А.О. Порівняльна характеристика правових актів Європейського Союзу вторинного характеру. Фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». 2017. № 2. С. 23–25.
5. Гнидюк Н.А., Павлюк С.М. Наближення законодавства України до права ЄС відповідно до угоди про асоціацію: між правовими зобов'язаннями та аналізом політики? 2016. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29067.pdf>.
6. Regulation (EU) № 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. Official Journal of the European Union L 201. 2012.
7. Морун Н. Международное наследование во Франции и России: содержание и влияние Регламента ЕС 650/2012. Нотариус. 2013. № 6. С. 38–47.
8. Barreda N.C. Reflexiones sobre los regímenes especiales en derecho internacional privado sucesorio según el Reglamento europeo 650/2012 de 4 de julio de 2012. Cuadernos de derecho transnacional. Madrid, 2014. Vol. 6, N 1. P. 121–146.
9. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.
10. Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/203_018.
11. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_174.
12. Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах від 23 травня 1995 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/428_627.
13. Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 7 липня 1993 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/440_002.
14. Угода між Україною та Республікою Кіпр про правову допомогу в цивільних справах від 6 вересня 2004 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/196_008.

Alimenko Oleksandr,

*PhD researcher at the Department of Notary and Executive Process
and the Advocacy, Law Faculty
Taras Shevchenko National University of Kyiv*